HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

QUYI ZARAFSHON VOHASI TARIXI VA MADANIYATI: D.K. MIRZAAHMEDOVNING VARDONZE YODGORLIGIDAGI ARXEOLOGIK KASHFIYOTLARI

Qosimova Mehrinoz Shokir qizi
Buxoro davlat universiteti magistranti.
+998912460466. mehrinozqosimova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Quyi Zarafshon vohasining ilk o‘rta asrlar va undan keyingi davrlardagi eng muhim mudofaa, iqtisodiy va madaniy markazlaridan biri bo‘lgan qadimgi Vardonze (Vardanzi) shaharchasining tarixi va topografiyasi yoritilgan. Maqola taniqli arxeolog olim J.K. Mirzaahmedovning yodgorlikda olib borgan ko‘p yillik arxeologik tadqiqotlari, kulolchilik majmualari tahlili hamda yozma manbalar (Narshaxiy, Tabariy, Istaxriy) ma’lumotlari asosida tayyorlandi. Shuningdek, Obaviya mulkining shakllanishi, Sosoniylar-Eftaliylar munosabatlarining tarixiy asoslari va mintaqaning arab istilosiga qarshi kurashdagi o‘rni tahlil qilingan.

Tayanch so‘zlar: Vardonze, Obaviya, J.K. Mirzaahmedov, Shofirkon, Zandaniyachi, Buxorxudot, Eftaliylar, Kampirak devori.

Аннотация: В данной статье рассматриваются история и топография древнего городища Вардонзе (Варданзи) — одного из важнейших оборонительных, экономических и культурных центров Низовьев Зерафшана в раннем средневековье и последующие периоды. Статья подготовлена на основе многолетних археологических исследований известного археолога Д.К. Мирзаахмедова, анализа керамических комплексов и данных письменных источников (Наршахи, Табари, Истахри). Также анализируются формирование владения Обавия, исторические основы сасанидско-эфталитских отношений и роль региона в борьбе против арабского завоевания.

Ключевые слова: Вардонзе, Обавия, Д.К. Мирзаахмедов, Шафиркан, Занданичи, Бухархудат, Эфталиты, стена Кампирак

Abstract: This article examines the history and topography of the ancient town of Vardanzeh (Vardāna), one of the most significant defensive, economic, and cultural centers in the Lower Zerafsan valley during the Early Middle Ages and subsequent periods. The paper is based on long-term archaeological investigations by the renowned archaeologist J.K. Mirzaahmedov, the analysis of ceramic complexes, and data from medieval written sources (Narshakhi, Al-Istakhrī, Tabarī). Furthermore, the formation of the Obavija feud, the historical background of Sasanian-Hephtalite relations, and the region's prominent role in resisting the Arab conquest are thoroughly analyzed.

Keywords: Vardanzeh, Obavija, J.K. Mirzaahmedov, Shafirkhan, Zandaniji, Bukhār khudāt, Hephtalites, Kampirak wall.

Kirish. Quyi Zarafshon vohasi O‘rta Osiyoning eng qadimgi dehqonchilik va shaharsozlik madaniyati shakllangan markazlaridan biri hisoblanadi. Buxoro vohasining shimoli-sharqiy chekkasida, Shofirkon tuman markazidan taxminan 7 km uzoqlikda joylashgan qadimgi Vardonze (Kurgan-Vardanzeh) yodgorligi o‘zining boy moddiy madaniyati va murakkab o‘tmishi bilan ajralib turadi. Ushbu qadimiy shahar va uning atrofidagi Obaviya mulkining (feod) tarixini tizimli ravishda tadqiq etish, uning madaniy qatlamlari hamda badiiy hunarmandchiligini ilmiy nuqtai nazardan ochib

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

berishda arxeolog olim Jamoliddin Mirzaahmedovning (D.K. Mirzaahmedov) ilmiy izlanishlari beqiyos ahamiyatga ega.

Asosiy qism. Arxeologik izlanishlar Vardonzening o‘z davri shaharsozlik an’analariga xos bo‘lgan tarkibiy qismlardan iboratligini ko‘rsatadi. Shahar hokim qarorgohi hisoblangan va quyi shahardan balandroq joylashgan ark (tsitadel) hamda uning atrofidagi shahriston (shahar qismi)dan tashkil topgan. Hozirgi kunda asosan to‘g‘ri to‘rtburchak shaklidagi ark yaqqol ko‘zga tashlanadi, uning maydoni 0,5 gektarni, balandligi esa 15–16 metrni tashkil etadi. Mazkur ark antik davrda suv bilan to‘ldirilgan, chuqurligi 20 metrgacha yetadigan xandaq (moat) bilan to‘liq o‘rab olingan. Shahriston esa arkning janubida, shimol-janub o‘qi bo‘ylab joylashgan. XIX asrdan XX asr boshlarigacha u hayot qizg‘in bo‘lgan yirik markaz bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda cho‘l qumlari ostida qolgan. Shaharning shaharorti qismi bo‘lgan rabad esa hozirda yer osti qatlamlarida yashirin holatda qolmoqda. D.K. Mirzaahmedov tadqiqotlarida Vardonze kulolchiligi va shaharning inqirozi Vardonze arxeologik jihatdan o‘rganilganda, bu yerda o‘ziga xos sirlangan sopol buyumlar ishlab chiqarish yuqori darajada rivojlangani aniqlangan. D.K. Mirzaahmedov o‘zining ilmiy ishlarida ushbu kulolchilik majmualarini batafsil tahlil qilib, Vardonze yodgorligidan topilgan sirlangan keramika namunalari XVIII–XIX asrlardagi Buxoro sirlangan sopolchilik san’atining so‘nggi yirik taraqqiyot bosqichini aks ettirishini isbotlab berdi. Bu mahsulotlar o‘z davrida nafaqat Buxoroda, balki uning tashqarisida ham juda mashhur bo‘lgan. Biroq, keyinchalik Buxoro vohasi chekkalarining cho‘llanish jarayoni (bu ekologik inqirozni XIX asr boshlarida sayyoh E.K. Meyendorf ham qayd etgan edi) Vardonzening inqiroziga sabab bo‘ldi. Aholi asta-sekin vohaning markaziy hududlariga ko‘chib o‘tdi. XX asrning 30-yillariga kelib, qadimiy shahar batamom tashlab ketildi va uning aholisi 2 km janubda hozir ham mavjud bo‘lgan yangi markaz—Ko‘hna Vardonzeni tashkil etdi. Yozma manbalarda „Vardāna“ va Obaviya mulk Vardonze o‘rta asr yozma manbalarida tez-tez tilga olinadigan strategik markaz bo‘lgan. Ilk o‘rta asrlarda u kichik, ammo boy viloyatning poytaxti bo‘lib, uning hukmdorlari — Vardan xudotlar nufuz jihatidan Buxoro hukmdorlari (Buxorxudotlar) bilan bellasha olgan. X asrda yashagan mashhur tarixchi Abu Bakr Muhammad ibn Jafar an-Narshaxiy o‘zining „Buxoro tarixi“ asarida bu joyni Vardāna deb atagan. Shuningdek, X asr arab geograflari Al-Istaxriy va Tabariy ham uni shu nom bilan keltirgan. Al-Muqaddasiy esa uni *Avarzāna* deb atab, „qishloq, ammo deyarli shahar“ deya ta’riflaydi. Mintaqadagi joy nomlarining „-zi“ qo‘shimchasi bilan tugashi (masalan, Vaganzi, Isamzi va h.k.) dariy tilida „joy, hudud“ ma’nosini anglatib, *Vardonzi* so‘zi „Vardāna joylashgan hudud“ degan ma’noga to‘g‘ri keladi. Narshaxiy asarida Vardonzening poydevori bilan bog‘liq qiziqarli afsonani keltiradi. Unga ko‘ra, shahar Sosoniylar shahi Xusravning o‘g‘li, Eron shahzodasi **Shopur** tomonidan asos solingan. Otasi bilan urishib qolgan Shopur Buxoroga qochib keladi va Buxorxudot tomonidan yuksak hurmat bilan kutib olinadi. Ov qilishni xush ko‘radigan shahzodaga Buxoroning shimolidagi yovvoyi hayvonlar ko‘p bo‘lgan qarovsiz yerlar hadya qilinadi. Shahzoda bu yerda yirik kanal qazdiradi va u keyinchalik **Shapurkam (Shofirkon)** deb ataladi. U ushbu kanal bo‘yida o‘ziga qarorgoh sifatida Vardonze shahrini va **Obaviya** deb nomlangan o‘z mulkini barpo etadi. Olimlarning (jumladan D. Mirzaahmedovning) fikricha, bu voqealar aslida IV–V asrlardagi Sosoniylar va Eftaliylar o‘rtasidagi murakkab siyosiy munosabatlar, xususan, Eron shahi Peroz va uning o‘g‘li Qavodning (Kavad) Eftaliylar saroyidagi faoliyati bilan bog‘liq tarixiy haqiqatlarning xalq xotirasidagi afsonaviy aksidir. Arxeologik topilmalar Shofirkon daryosi bo‘yidagi hayot Sosoniylardan ancha avval, miloddan avvalgi IV–V asrlarda ham mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi.

Strategik ahamiyati va Arab istilosiga qarshi kurash

Ilk o‘rta asrlarda Vardonze ko‘chmanchi dasht bilan o‘troq dehqonchilik vohalari chegarasida

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

joylashganligi sababli juda muhim harbiy-strategik, savdo va ishlab chiqarish markazi bo‘lgan. Bu yerda yirik haftalik bozor ishlagan hamda Xitoy ipaklari bilan teng qimmatga ega bo‘lgan mashhur **„zandaniyachi“** matolari ishlab chiqarilgan. Shahar ko‘chmanchilar hujumidan himoya qiluvchi qadimiy **Kampirak devori**dan tashqarida joylashgan chekka mudofaa qal’asi vazifasini ham o‘tagan. Shuningdek, bu hududda o‘z pullari zarb qilingan bo‘lishi ehtimoli yuqori (buni Shofirkondan topilgan Sosoniy draxmalariga taqlidan yasalgan va „Buxoro tamg‘asi“ urilgan kumush tangalar xazinasi ham tasdiqlaydi). 706–707-yillarda arab sarkardasi Qutayba ibn Muslim So‘g‘d yerlariga bostirib kirganida, Vardonze hukmdori (Vardan xudot) arablarga qarshi eng ashaddiy va murosasiz kurash olib borgan yetakchi bo‘lgan. Tabariy uni hatto „butun Buxoro shohi“ deb ataydi. Buxoro taxtining yosh hukmdori Tug‘shoda arablarga taslim bo‘lgan bir paytda, Vardan xudot butun mintaqa aholisini birlashtirib, arablarga kuchli qarshilik ko‘rsatadi va dastlabki janglarda ularni mag‘lubiyatga uchratadi. Faqatgina Vardan xudotning vafotidan keyingina Qutayba Buxoro ustidan to‘liq nazorat o‘rnatishga va taxtni Tug‘shodaga qaytarishga muvaffaq bo‘ladi, mustaqil Obaviya mulki esa o‘z faoliyatini to‘xtatadi.

Xulosa. Jamoliddin Mirzaahmedov kabi yetuk arxeolog olimlarning chuqur tadqiqotlari natijasida Vardonze shahrining nafaqat Buxoro, balki butun G‘arbiy So‘g‘d tarixidagi tutgan o‘rni ilmiy jihatdan asoslab berildi. Yodgorlikning madaniy qatlamlaridan topilgan ashyolar, yozma manbalar va numizmatika ma’lumotlarining sintezi Quyi Zarafshon vohasining qadimgi iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayoti qanchalik boy bo‘lganini ko‘rsatadi. Vardonze shaharchasi va uning atrofidagi qadimiy hududlar kelgusida yanada keng ko‘lamli arxeologik tadqiqotlarni o‘tkazishni hamda davlat tomonidan alohida muhofaza qilinishini talab etadigan bebaho tarixiy merosdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. **1.**Adylov Š. T., Mirzaahmedov J. K. On the history of the ancient town of Vardāna and the Obavija Feud // Erān ud Anērān. Webfestschrift Marshak. — Transoxiana, 2003. — Pp. 150-157. *(Original: Адылов Ш.Т., Мирзаахмедов Д.К. Из истории древнего города Вардана и владения Обавия // История материальной культуры Узбекистана. — Самарканд, 2001. — Вып. 32. — С. 150–157).*

2. **2.**Абу Бакр Мухаммад ибн Жаъфар ан-Наршахий. Бухоро тарихи / Форс tilidan A. Rasulev tarjimasi. — Тошкент: Мерос, 1991.
3.История ат-Табари: Избранные отрывки / Сост. Б. А. Ахмедов. — Ташкент: Фан, 1987.

3. **4**.Камалиддинов Ш. С. «Китаб ал-Ансаб» Абу Саьда Абдалкарима ибн Мухаммада ас-Самани как источник по истории и истории культуры Средней Азии. — Ташкент: Фан, 1993.

4. **5.**Беленицкий А. М., Бентович И. Б., Большаков О. Г. Средневековый город Средней Азии. — Ленинград: Наука, 1973.

5. **6.**Мирзаахмедов Д. К. К истории художественной культуры Бухары (Гончарное производство Бухарского оазиса оседлых областей IX–XII вв.). — Ташкент: Фан, 1990.

6. **7.**Мирзаахмедов Д. К. Бухара и кочевая степь в конце VIII–XI вв. // Из истории культурного наследия Бухары. — Бухара, 1994. — Вып. 2.